

VAKARŲ BALTAI: ETNOGENEZĖ IR ETNINĖ ISTORIJA, VILNIUS: LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, 1997.

Rasa Banytė-Rowell

1997 metų vasaros pradžioje akademinų knygų lentynos pasipildė Lietuvos istorijos instituto leidiniu *Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija* (atsakingoji redaktorė – habil. dr. R. Volkaitė-Kulikauskienė), kurio trijuose su puse šimto puslapių sutalpinti 24 straipsniai, skaityti 1991 metais vykusioje konferencijoje Palangoje. Ši buvo ketvirtoji iš baltų genezės problemai skirtų tarptautinių konferencijų, pakaitomis vykusių Latvijoje ir Lietuvoje. Leidinys skirtas akademiniam ratui ir profesionaliai besidomintiems vakarų baltų archeologija, istorija, etnografija ir antropologija, taigi nedidelis tiražas yra optimalus pagal paskirtį. Tikėkimės, kad šis straipsnių rinkinys pasieks visus, kurie jo laukė Lietuvoje, bei bus naudojamas įvairių sričių baltistų, dirbančių kaimyniniuose kraštuose, juolab kad straipsniai publikuoti ne vien lietuvių kalba, o santraukos paskelbtos dar papildomai dviem kalbomis (lietuvių arba rusų, vokiečių arba anglų).

Pirmuose rinkinio straipsniuose įvertinama virvelinės keramikos kultūros įtaka vietinėms Pabaltijo neolitinėms kultūroms. R. Rimantienė (*Žemdirbystės pradžia baltų žemėse*) teigia, jog virvelininkų ir pirmųjų žemdirbių kultūrų Pabaltijyje (Nemuno, Narvos ir Rutulinių amforų) junginys – Pamarių kultūra – ne tik yra vakarų baltų ištakos, bet ir žemdirbystės plitimo paskata. Ši etninė-kultūrinė virsmą pirmiausia patyrė Vakarų Lietuvos gyventojai, turėję tiesioginius ryšius su Rutulinių amforų ir Virvelinės keramikos kultūromis. Latvių tyrinėtoja I. Lozė (*On cultural differentiation in the late Neolithic of Eastern Baltic*) aptaria Virvelinės keramikos kultūros inventorius paplitimą Rytų Latvijoje Lubano žemumos vėlyvojo neolito paminkluose. Autorė daro išvadą, jog atvykėliai su virvelinei keramikai būdingu inventoriumi Rytų Latvijoje apsistojo tose pačiose gyvenvietėse, kur randami vietinės kilmės vėlyvojo neolito kultūrų kompleksai. Jie pasirodo ne anksčiau kaip 2300 m. pr. Kr. ir sietini su rytų baltų ištakomis.

Taigi jei vakarų ir rytų baltų kultūrų požymiai išsiskiria jau pačioje Rytų Pabaltijo gyventojų baltizacijos proceso pradžioje, tai kokiais parametrais jos apibūdinamos vėliau? Kuomet vakarų ir rytų baltų bruožai susiformuoja ir atsiskiria taip aiškiai, kad jau galime vieno laikotarpio baltiškas archeologines kultūras skirstyti į rytų ir vakarų. Suderinti ar paneigti įvairių tyrinėtų nuomones šiuo klausimu bando V. Šimėnas (*Vakarų ir rytų ribos kaita archeologijos duomenimis*), apibūdindamas ir kartografuodamas etnokultūrinę situaciją nuo II tūkst. pr. Kr. iki IV a. po Kr. Autorius vakarų baltams priskiria II – IV a. gyvavusią Šiaurės Lietuvos ir Centrinės Latvijos pilkapių kultūrą, išreikšdamas “provakarietišką” požiūrį į vėliau žinomas žiemgalių, žemaičių ir sėlių gentis, kurios, kitų tyrinėtojų nuomone, formavosi ant rytų baltų substrato. Vėlgi kliudomas žemaičių etnogenezės klausimas, dėl kurio nepalaukia lūžinėti ietys, ir, reikia tikėtis, dėl tos pačios priežasties bus greičiau prieita vieningesnė tyrinėtojų nuomonė. L. Vaitkunskienė (*Dėl vakarų žemaičių kultūros substrato*) pateikia diferencijuotą požiūrį į žemaičių kultūrą. Tyrinėtoja mano, jog I tūkst. viduryje susiformavusi žemaičių sąjunga suvienijo ir rytų, ir vakarų baltų gentis. Pastarosios pagal archeologinius kultūrinius požymius jau VII – VIII amžiais buvo pakankamai surytėjusios, t.y. sužemaitėjusios. Remdamasi Žvilių kapinyno medžiaga, autorė teigia, jog III – IV a. po Kr. Jūros ir Dubysos tarpupyje žemaičių sąjungos susidarymo išvakarėse buvo išplitusi ne pilkapių, o Lietuvos pajūrio kapinynų su akmenų vainikais kultūra.

Lenkų archeologas W. Nowakowski (*Земли над нижним Неманом и Самбийский полуостров в Римскую эпоху*) aptaria kitą romėniškojo laikotarpio vakarų baltų kultūrinę sritį, įprastai išskiriamą kaip atskirą Nemuno žemupio plokštinių kapinynų grupę. Straipsnio autorius, aptardamas daugiausia šios kultūrinės srities kapinynus, tirtus XIX a. buv. Tilžės (dab. Sovetskas) apskrityje abipus Nemuno, spėja, jog šie kapinynai romėniškoju laikotarpiu greičiausiai buvo periferinis Sambijos (Dollkeim-Kovrovo) kultūros variantas, nors ir turintis daug dirbinių tipų bendrų bruožų su Vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais kultūra. Nemuno Žemupio kapinynų grupės giminystę su Sambijos archeologiniais paminklais W. Nowakowski pagrindžia nurodydamas ne tik bendrus papuošalų tipus, bet ir atranda nuorodų prūsų archeologų darbuose apie biritualinį laidojimo paprotį Nemuno žemupyje. Baigdamas straipsnį autorius pažymi, jog galutiniam Nemuno žemupio kapinynų grupės savarankiškumo paneigimui ir jos glaudesnių ryšių su Sembos kultūra įrodymui reikia tolesnių tyrinėjimų. Mūsų nuomone, šiai tezei paneigti ar patvirtinti turi įtakos ir tolesni Vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais tyrinėjimai, t.y. verta paieškoti, ar tikrai šių kapinynų žmonės patyrė mažiau įtakos iš Sembos nei Nemuno žemupio romėniškojo laikotarpio gyventojai. Kai kurių dirbinių tipų, W. Nowakowskio nurodytų kaip Nemuno žemupio – Sembos analogų, panašiai procentais randama ir Lietuvos pajūrio kultūrinėje srityje. Pvz., panašūs į Lumpėnų (Nemuno žemupys) žiedą su trikampėmis plokštelėmis galuose yra žiedai iš Baitų, Bandužių kapinynų, stilistiškai panašūs žiedai iš Šernų kapinyno (visi Klaipėdos apylinkėse). Žinoma, pateikti šiuos faktus recenzijoje nėra kritikos reikalas, nes, kaip suprantama, tarp Palangos konferencijos ir šio leidinio pasirodymo nutekėjo pakankamai laiko – buvo publikuota Bandužių kapinyno medžiaga, o šios recenzijos autorė turėjo galimybę gauti daugiau informacijos tirdama Baitų kapinyną. W. Nowakowskio teiginiai yra pagrįsti ir tuos tyrinėtojus, kurie su tuo nesutiktų, verčia taip pat pasukti galvą ieškant savų argumentų.

V. Kulakov darbe *Истоки культуры пруссов*, Sembos kapinyno Gora Velikanov / Dobroje medžiagą (IV a. – 525 m.) skirstydamas į tris grupes, laipsniškais laidojimo būdo ir dirbinių tipų pokyčiais iliustruoja archeologinės kultūros virsmą Sambijos pusiasalyje romėniškojo laikotarpio pabaigoje – tautų kraustymosi laikotarpio pradžioje. Romėniškojo laikotarpio autoriaus vadinamąją estijų (aisčių) kultūrą pakeičia genetiškai su pirmąja susijusi, bet jau kokybiškai nauja prūsų kultūra. Tos naujos archeologinės kultūros pradžia Sambijoje V. Kulakovo datuojama V amžiaus paskutiniu metu ketvirčiu, kai materialinių ir dvasinių naujovių į tuometinį Sembos gyvenimą atnešė iš tautų kraustymosi žygių grįžę dalis juose anksčiau dalyvavusių baltų su klajonių ir naujų kontaktų transformuotomis tradicijomis. Autoriaus nuomone, šių karinių formuočių daugiatautiškumas buvo pagrindas susiformuoti prūsų kariaunai, dariusiai įtaką tolesniam prūsų kultūros vystymuisi. Šiame darbe visų pirma patraukia dėmesį kapinyno medžiagos skirstymas gana trumpomis 25 – 50 metų fazėmis, kurios sujungia Lietuvos archeologinėje medžiagoje dažniausiai pertrauktus senąjį ir vidurinį geležies amžius (romėniškąjį ir tautų kraustymosi laikotarpius). Ar tai aptariamojo (ir kitų buv. Rytprūsių) kapinyno medžiagos gerumas, ar tiesiog kitoks negu mūsų požiūris į absoliutinę dirbinių chronologiją?

Nesilaikydama chronologinės straipsnių tematikos tvarkos, apžvelgsiu autorių, kurie aptarė vakarų baltų ryšius tam tikrais laikotarpiais su kitomis kultūromis, darbus. Latvių archeologas A. Vasks (*Эпизод связей Балтии и Центральной Европы в эпоху ранней бронзы*) nagrinėja kaulinių ankstyvojo žalvario amžiaus laikotarpio smeigtukų, randamų Padauguvyje ir Lielupės baseine, formų ištakas. Šiems smeigtukams prototipų autorius randa

Padunojuje, Uneticės kultūros srityje, kur panašios formos žalvariniai smeigtukai datuojami XVIII – XV a. pr. Kr. Taigi kauliniai smeigtukai iš Rytų Pabaltijo yra idėjų importo iš gana tolimos Centrinės Europos srities pavyzdys. Autoriaus nuomone, tos formos iš Padunojės buvo atneštos į Pabaltijį tuo metu pradėjusiu veikti gintaro prekybos keliu. Seniausi smeigtukų pavyzdžiai aptikti Kivutkalnio kapinyne, kurio antropologinėje medžiagoje užfiksuotas naujos dolichokraninių siauraveidžių gyventojų pasirodymas, ir juos autorius sieja su galimais smeigtukų formos “nešėjais”, spėjamais baltų-ilyrų kontaktų dalyviais.

Kitas latvių tyrinėtojas J. T. Urtans (*О древних каменных конструкциях в Южной Курземе*) rašo apie galimus artimesnius vakarų baltų kontaktus Baltijos regione romėniškuoju laikotarpiu ir galbūt lateno laikotarpiu, išskirdamas ypatingų akmenų konstrukcijų paplitimo sritį Latvijoje. Tai spėjamai to paties tipo gyvenviečių su akmeniniais laukų aptvarais ir pastatų pamatais kaip Gotlando, Olando salose ir žemyninėje Švedijoje liekanos Pietų Kurše. Deja, kaip nurodo autorius, pilniausias tokių akmenų konstrukcijų kompleksas Dzervės dvaro Kinčių sodyboje sunaikintas XIX amžiuje, o kitose vietose vykdyti tik žvalgomieji tyrinėjimai. Galimybė, jog šios konstrukcijos sietinos su romėniškojo laikotarpio gyvenvietėmis Pietų Kurše, matyt, tikrai prognozuojama. Berods, autoriaus hipotezei analogijų yra ne tik Švedijos salose ir žemyne, bet ir Danijos archeologinėje medžiagoje, juolab kad vakarų baltų ir šiaurės germanų kontaktai romėniškuoju laikotarpiu buvo pakankamai intensyvūs. Pabaigoje tyrinėtojas netiesiogiai išreiškia mintį, jog pasitvirtinusi hipotezė dėl akmeninių statinių Pietų Kurše romėniškuoju laikotarpiu liudytų, kad vikingų laikais į Gruobinę atvykę gotlandiečiai apsistoja tame pačiame rajone, kur prieš kelis šimtmečius gyvavo skandinaviškojo tipo gyvenvietės. Šiai minčiai norėčiau iš dalies prieštarauti tuo pagrindu, kad pajūrio baltų kontaktai su Skandinavija gyvavo per visą geležies amžių, tik galbūt skirtingais amžiais jie buvo skirtingai aktyvūs ir siejo kiek kitas kontaktų zonas. Gotlandiečiai ne grįžo į Pietų Kuršą po kelių šimtmečių, o dar kartą atvyko.

Ukrainiečių archeologas O. Petrauskas savo darbe (*К вопросу о балто-славянских отношениях на территории Восточной Европы в период раннего железного века и раннего средневековья*) sistemina laidojimo papročio (griautinis, degintinis ir biritualinis) raidą Dnepro, Nemuno, Dauguvos ir Priegliaus baseinuose nuo VII a. pr. Kr. iki X – XIII a. po Kr. Autorius ieško skirtingų archeologinių kultūrų laidojimo papročių vystymosi stadijų bendrybių tose Rytų Europos dalyse, kur susikuria (ar galėjo susikurti, kaip prūsų genčių atveju) ankstyvosios slavų ir baltų valstybės (Kijevo Rusia ir LDK). Apžvelgus plačią Rytų Europos teritoriją, išryškėja dvi sritys – vidurinioji Padneprė bei Nemuno ir Vyslos tarpupis, kur kremacija yra pagrindinis laidojimo paprotys jau nuo pat aptariamojo laikotarpio pradžios. Kitos sritys, autoriaus nuomone, kur laidojimo paprotys labiau kito ar deginimas nebuvo pastovus, galėjo būti istorinės-kultūrinės provincijos. Pastovaus deginimo papročio sritys sutampa su istorinių baltų ir rytų slavų apgyventa teritorija ir pirmųjų jų valstybių geografija. Deginimo paprotys šiose teritorijose buvo išsaugotas daugelyje įvairių archeologinių kultūrų, skirtingų savo perimamumu, o tai rodo, O. Petrausko nuomone, kad etniniai baltų ir slavų ypatumai formavosi savitais ir nepriklausomais keliais jau nuo ankstyvojo geležies amžiaus.

S. Rassadino straipsnis *Западнобалтские курганы и Милоградская культура*, skirtas aptarti bendriems keramikos iš vakarų baltų pilkapių ir Milogrado kultūros bruožams, turi sąsają su O. Petrausko mintimis, nes S. Rassadinas paneigia galimybę, jog apvaliadugniai indai vakarų baltų pilkapių kultūros žmonių buvo perimti iš Milogrado kultūros žmonių. Autorius apžvelgia dar vienos kultūros, kurioje žinomi apvaliadugniai indai, keramikos formų

raidą, t.y. Ananjino kultūrą Volgos-Kamos baseine (žalvario amžius – geležies amžiaus pradžia). Jis pažymi, jog tiek Ananjino, tiek Milogrado kultūros atveju apvaliadugniai ar link apvaliadugniškumo evoliucionuojantys indai ima rasti jau ankstesnių kultūrų medžiagoje – vėlyvojoje Pakazanės kultūroje ir atitinkamai Milogrado kultūros srityje, gyvavusioje Lebedovsko kultūroje. Kadangi keramikos raida Milogrado kultūroje nesiejama su panašiais procesais Volgos-Kamos baseine, tai tyrinėtojas daro išvadą, jog ir vakarų baltų pilkapių, ir Milogrado kultūrų keramikų raidos linijos buvo nepriklausomos viena nuo kitos.

Jotvingių ir slavų etninius-kultūrinius santykius ankstyvaisiais viduramžiais Mazūrijoje ir Palenkėje pagal laidojimo paminklus rekonstruoja V. Sedovas (*Влияние западных балтов на культуру соседних племён в раннем средневековье (каменные могильники Мазовии и Подляшья)*). Akmenimis krauti kapai Mazūrijoje ir Palenkėje (XI a. antrasis ketvirtis – XII – XIII a.), autoriaus nuomone, buvo palikti vietinių gyventojų baltų slavėjimo laikotarpiu. Šių laidojimo paminklų pagrindiniai baltiški bruožai yra akmenų naudojimas ir vyrų kapų orientacija daugiausia į rytus, t.y. ypatybės, nebūdingos to paties laiko “gryniesiems” slavų paminklams. V. Sedovas, išskirdamas tris akmenimis krautų kapinynų vystymosi tradicijas, lygina baltiškų bruožų (akmenys ir orientacija į rytus) santykį su slaviškais laidojimo papročiais. Baltiškų ritualų relikvų laipsniškai mažėja, tačiau pirmojoje stadijoje jie dar dominuoja (XI a. ketvirtis – XII a. pradžia). Tiesa, ši statistika susijusi su vyrų palaidojimais, tuo tarpu moterų kapai slaviškesni. Tyrinėtojas daro prielaidą, kad Mozūrijoje ir Palenkėje būta ne plačios slavų kolonizacijos bangos, bet slavėjimas vyko vietiniams baltų gyventojams perimant slavų kalbą.

Tuo tarpu kuršių ekspansiją lyvių atžvilgiu XI – XIII amžiais taip pat kapinynų medžiagos pagrindu iliustruoja J. Asaris (*О северных территориях расселения куршей в XI – XIII в.в. (по материалам могильников)*). Šiaurės Kurše I ir II tūkstantmečių riboje pastebima didelė kapinynų tipų įvairovė, liudijanti, kad gyventojai etniniu požiūriu buvo maišyti. Autorius kūnų deginimo paprotį Šiaurės Kurše išskiria kaip kuršišką, taip aptaria kuršių palaidojimams būdingą tuo laikotarpiu inventorių, taip pat padedantį spėti mirusiojo etninę priklausomybę. Kartografavęs laidojimo paminklus ir radimvietes, J. Asaris daro išvadą, kad kuršiai į šiaurę nuo Abavos upės bei į ŠR nuo Ventos upės Šiaurinio Kuršo teritorijoje apsigyvena ne anksčiau kaip nuo XI a. ir kad vargu ši kuršių vykdoma finougrų (lyvių) asimiliacija buvo bent jau pradžioje taiki, kaip įprasta manyti.

Kuršių ir lyvių ryšius XII amžiuje savo straipsnyje taip pat nagrinėja kitas archeologas – A. Caune (*Über ethnische Zugehörigkeit der sogenannten kurischen Grabstätten in Riga (12. – 14. Jh.)*). Nauji archeologiniai duomenys iš XII a. datuojamo kapinyno Rygoje paskatino autorių kitaip vertinti anksčiau šioje vietoje rastus atsitiktinius radinius, priskiriamus venedų, kuršių ar Kuršo lyvių palaidojimams. 1986 – 1989 metų archeologinių tyrinėjimų metu prie Rygos Domo katedros rasta neliestų XII a. palaidojimų, kuriuos, sprendžiant iš laidojimo papročių, A. Caune priskiria Kuršo lyviams.

Archeologas E. Mugurevičs (*Хроника Генрика о народностях в Прибалтике в конце XI – XIII в.в.*) pateikia susistemintus duomenis apie Rytų Pabaltijo tautas ar gentis ir jų žemes, kurios aprašomos ar minimos Henriko kronikoje. Pranešimas konferencijoje, matyt, buvo tuo metu publikacijai rengiamų šio autoriaus įvado ir komentarų kronikos naujajame leidime pristatymas. E. Mugurevičs rašo, jog jei ankstesnėje istoriografijoje būta neteisingų etninės Pabaltijo situacijos vertinimų, tai šiuo metu, sukaupus pakankamai archeologinių tyrinėjimų duomenų iš šio regiono, atsiranda naujų galimybių tiksliau atkurti XII – XIII a. etninę gyventojų sudėtį, derinant rašytinius ir archeologinius šaltinius. Susipažinti kaip

derinama rašytinė, ikonografinė, archeologinė informacija skaitytojas jau gali aptariamos Palangos konferencijos medžiagos publikavimą aplenkusiame Henriko kronikos naujausiame leidime (*Indriška hronika* / No latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga: Zinātne, 1993. 453 lpp., il. Lat., latv. val.).

G. Zabiela (*Lamatos zemē*) taip pat derina XIII – XV a. pradžios rašytinių šaltinių ir archeologinių tyrinėjimų duomenis, spręsdamas Lamatos žemės mįslę. Autorius linkęs lamatiečių, jei Lamatos kaip žemės pavadinimas iš viso nėra viduramžių raštininkų klaida, neišskirti kaip atskiros etninės grupės, o ši Vakarų Lietuvoje įprastai lokalizuojamą regioną XIII – XIV amžiuje priskirti žemaičiams. Autorius rašo, jog dabartinių vietovių (Žemaičių Naumiestis, du Žemaitkiemiai) buvimas Šilutės rajone rodytų kažkur čia praėjus Žemaitijos ribą. Bet ar galima būtų prieštarauti, jog pirmojo vietovardžio atveju antroji dalis *Naumiestis* verčia abejoti kaip tik jo senumu, o Žemaitkiemiai gali būti vėlesnių persikėlėlių iš LDK į Prūsiją gyvenvietės? Išlikę archeologinių tyrinėjimų vadinamosios Lamatos žemės srityje duomenys iš tiesų nėra gausūs ir gerai išsaugoti. Žirgų kapai (Skomantų, Stragnų kapinyuose), G. Zabelos nuomone, rodo Veiviržo baseino kapinynų priklausomybę greičiau žemaičiams nei kuršiams ar skalviams, o Skomantų degintinis kapas su griautiniu žirgo palaidojimu apačioje bei akmenų grindiniais yra artimas Vidurio Lietuvos kapinyuose aptinkamam laidojimo būdai. Gaila, kad autorius nepaaiškina savo požiūrio į V. Nagevičiaus pastabą: *Engelis Rytprūsioose aptiko vienu atveju sudegintą lavoną, palaidotą viršum žirgo, kitu – atvirkščiai, sudeginto žmogaus likučiai buvo palaidoti dugne, o žirgas viršuje* (citata iš: *Nagevičius V. Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII – XII amž. / Senovė. Kaunas, 1935. T. 1. P. 71 – 72*). Lamatiečių etninė kilmė, Lamatos žemės lokalizavimas, archeologinė kultūrinė priklausomybė, matyt, ilgai trauks tyrinėtojų dėmesį, o G. Zabelos požiūris yra dar vienas įnašas į mokslinę diskusiją.

Istorikas J. Jurginis (*Žemaičiai ir kuršiai XIII a.*), tyrinėdamas XI – XIII amžiaus rašytinius šaltinius, fiksuoja, kokiomis kalbomis ir kokia forma įvardijamos Rytų Pabaltijo gentys, kaip per jų tarpusavio santykius ir kovas su Livonijos ir Vokiečių ordiniais galima rekonstruoti jų etninę kilmę, etninį bendrumą ar tarpusavio sąjungas, susidariusias dėl politinių aplinkybių. Nagrinėdamas kuršių ir žemaičių santykius XIII a., autorius laikosi nuomonės, jog kuršiai galėjo būti vėliau sužemaitėjusi ir sulatvėjusi finougrų kilmės gentis. Kita šiame straipsnyje kontroversiška nuomonė pareikšta dėl Nemuno ir Klaipėdos vardo *Memel* pirminės funkcijos. J. Jurginio nuomone, *Memel* pavadinimas, priešingai nei kitais miestų kūrimosi atvejais, pirma buvo duotas miestui (Klaipėdai), o nuo jo upei (Nemunui ir jo tāsai – dab. Kuršių marioms). Bet kodėl gi Nemunėlio pavadinimą latviai išsaugojo su *Memel* šaknimi?

R. Volkaitės-Kulikauskienės darbas *Naujausi tyrimai apie baltų papuošalų dekorą* aptaria baltų papuošalų technologijas viduriniajame-vėlyvajame geležies amžiuje. Specialūs cheminiai tyrimai parodė, jog papuošalų dekorui vietoje sidabro naudotas ir alavas, kuris kartu su kitais spalvotais metalais atlikdavo dar ir lydmetalo funkciją. Tai suteikė galimybę rekonstruoti kai kurių vėlyvojo geležies amžiaus papuošalų gamybos būdą bei dekorą pirminę išvaizdą. Pvz., autorė pateikia plokščios apskritos segės (Pryšmančių I kapinynas) plokštelės su skylutėmis pakraščiuose piešinį ir pirminės jos formos rekonstrukciją, kuri rodo, jog skylutė buvo segės paviršių puošusių alavinių kūgelių tvirtinimo vieta. Tokią panašią segės plokštelę su skylutėmis pakraščiuose šios recenzijos autorei teko matyti Šilutės kraštotyros muziejaus fonduose. Taigi cheminių tyrimų rezultatai paaiškina ne tik senųjų meistrų technologines

gudrybes, bet ir suteikia galimybę atidžiau pažvelgti į jau anksčiau žinomas papuošalų dalis kaip į kiek kitokios išvaizdos dirbinius nei galėjome įsivaizduoti anksčiau.

Etnomuzikologo R. Apanavičiaus pranešimas (*Vakarų baltai etnoinstrumentologijos duomenimis*), regis, turėjo įskelti ne vieną diskusiją konferencijoje, nes straipsnis suteikia skaitytojui daug mįslių. Autoriaus pateikti vienokio ar kitokio tipo etnoinstrumentų paplitimo žemėlapiai Lietuvos teritorijoje ir Vidurio-Šiaurės-Rytų Europoje bei jų komentarai pristato įdomius tautų bei etninių grupių panašumus bei skirtumus naudojant etninius instrumentus. Autorius aptariamojo regiono tautas skirsto į “kanklininkus” ir “pūtikus” pagal kilmę. Riba tarp vienu ir kitu driekiasi ir per dabartinę Lietuvos teritoriją. Ji rodo ribą tarp vakarų (pra)balčių ir rytų (pra)balčių. Šiame siaurame kontekste būtų galima tuo tikėti, jei autorius nesiimtų gana rizikingos užduoties aiškinti pusę Europos etninių procesų tradicinių instrumentų paplitimo duomenimis. Tam tikslui autoriui yra paranku pasitelkti lingvistinius duomenis, nes ir patys kalbininkai pripažįsta, jog žodžio chronologiją ir grynąjį etniškumą nustatyti gana sunku. Tačiau remtis žiniomis apie archeologines kultūras, nepaisant tūkstantmečių šen ar ten, yra akivaizdžiai neatsargu. Nors R. Apanavičius, nurodydamas I. Žordanijos darbą (P. 219), rašo, jog etninių grupių “kilmė, daugelio tyrinėtojų nuomone, siekia ankstyvuosius žmonijos laikus, galimas daiktas, dar iki etninių grupių susidarymo”, bei kad “pastebėtas netgi liaudies muzikos ir žmonijos rasogenezės ryšys”, vis dėlto imasi užduoties įrodyti, jog instrumentualijos bendrybės yra didžiulio Europos regiono (pra)baltiškos (ir ne geografinė, o etnine prasme!) kilmės reliktas. Vakarų (pra)baltai, anot autoriaus, gyveno ir dabartinėse finų žemėse, nes jie atsikrausčiusiems finams III tūkst. perdavė kankliavimo tradiciją. Mintis, kad (pra)baltai buvo visur ir visada, yra tikrai maloni Lietuvos mokslui. Užimti svetimas žemes buvo tik kitų tautų protėvių – finų, slavų ir germanų – reikalas. O gal straipsnyje kalbėdamas apie (pra)baltus, autorius turi galvoje tiesiog indoeuropiečius šiaurėje?

Trys antropologų straipsniai šiame rinkinyje skirti odontologinei baltų kilmės analizei. I. Balčiūnienė (*Pamarių kultūros žmonių odontologinis tipas ir jo genezė*) ieško, ką neolitinės Pamarių kultūros žmonės, gyvenę Lietuvos teritorijoje, paveldėjo iš vietinių neolito (daugiausia Narvos) kultūrų, o ką iš virvelininkų. Paleoantropologinės medžiagos analizė, autorės nuomone, rodo, jog Lietuvos Pamarių kultūros gana grynas, kiek matūrizuotas Vidurio Europos odontologinis tipas rodo, kad būtent vietinių neolito kultūrų žmonių odontologiniai parametrai sudarė pagrindą jam susiformuoti, nepaisant virvelininkų įsiliejimo. Latvių antropologė R. Gravere (*Западнобалтские одонтологические компоненты в составе латышей*) išskiria du odontologinius kompleksus, sietinus su vakarų baltais – vadinamąjį Baltiškąjį, kuris ankstyviausiai aptinkamas Pamario (Pomeranijos) kultūroje IV – II a. pr. Kr., ir Pietinį gracilų odontologinį tipą. Pirmojo tipo požymiai Latvijoje aptinkami Žiemgaloje ir pietiniame Kurše, o antrojo – Latvijos sėlių teritorijoje. A. Zubovas ir N. Chaldajeva klasifikuoja viso Rytų Pabaltijo odontologinę medžiagą (*Одонтологическая классификация Прибалтийских народов*) ir pateikia išvadą, jog lietuviai priklauso viduriniajam europietiškajam dantų tipui su tam tikrais šiaurinio tipo požymiais, o laipsniškai nuo Latvijos iki Estijos ima vyrauti šiaurinio tipo bruožai.

A. Čepaitienė straipsnyje *Verpsčių bei prieverpsčių formos lokalinis savitumas* tiria stačiakampių prieverpsčių formas ir kartografuoja jų paplitimą Lietuvos teritorijoje. Stačiakampės formos prieverpstės paplitusios Vakarų Lietuvoje ir Rytų-Pietryčių Lietuvoje. Vakarinės srities prieverpstės skiriasi nuo rytinių tuo, kad turi vingiuotą kontūrą, kuris, kaip

teigia autorė, yra artimas Klaipėdos krašto kapinių krikštų puošybai. Autorė keliais pavyzdžiais iš archeologinės literatūros grindžia mintį, jog verpsčių ir prieverpsčių forma smarkiai nekito per amžius. Todėl su tam tikromis išlygomis Vakarų ir Pietryčių Lietuvos prieverpsčių formų ryšį ji iliustruoja galima genetiška sąsaja dar nuo Brūkšniuotosios keramikos laikų (I tūkst. pr. Kr. paskutiniojo ketvirčio – IV – V a.). Tačiau galima autorei prieštarauti, jog šiuo laikotarpiu Vakarų Lietuva nepriklauso Brūkšniuotosios keramikos kultūros sričiai, tik joje randama šio tipo keramikos lokaliųjų variantų. Tuo metu egzistuoja daug kitų materialinės kultūros parametrų, ne tik keramika, siejančių Vakarų Lietuvą su Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos sritimi. Gal pratęsus etnografinių prieverpsčių kartografavimą už dabartinių Lietuvos ribų tie dėsniniai atsiskleisę geriau?

Ž. Šaknys pasiekia įdomių rezultatų kartografuodamas tam tikrų jaunimo laisvalaikio praleidimo būdų ir pasilinksminimų skirtingus bruožus Lietuvoje (*Vakarų ir Pietvakarių Lietuvos kaimo jaunimo bendravimo papročių regioniniai savitumai (XX a. pirmoji pusė)*). Autorius daugiausia apsisoja prie Žemaitijos, Klaipėdos krašto ir Užnemunės jaunimo bendravimo papročių, kurie atspindi šių regionų ypatumus. Įdomu, jog Žemaitijoje, Klaipėdos krašte ir Užnemunėje buvo retos grumtynės tarp skirtingų tautybių ar konfesijų jaunimo, tuo metu suvalkiečiai statistiškai buvo dideli peštukai, nes Užnemunėje daugiausia vykdavo grumtynių tarp skirtingų kaimų vaikinių. O tai vaikinių brandos patikrinimo apeigos. Autorius objektyviai vertina pasilinksminimų statistiką atsižvelgdamas į tikiškas konfesijas aptariamose srityse, pvz., į tai, kad Klaipėdos krašte buvo organizuojama mažiau vakarėlių dėl pietizmo įtakos. Ž. Šaknys „peržengia“ Lietuvos sienas, pateikdamas pavyzdžių iš įvairių Europos tautų jaunimo bendravimo tradicijų, ir pažymi, jog archainiai bendruomeninių apeigų veiksmai turi daug panašumų skirtingose tautose dėl vienodo ekonominio, kultūrinio išsivystymo. Taigi sekant autoriaus mintimis, reiktų manyti, kad skirtingose tautose išlieka panašūs papročiai dėl panašios bendruomeninės savivokos bei bendruomeninio gyvenimo reikšmės.

Skirtingus kalendorinių papročių aspektus aptaria R. Merkienė (*Kalendoriniai papročiai Vakarų ir Pietų Lietuvoje: etninės kultūros bendrybės ir savitumai*), apsistodama daugiausia prie Joninių ir Kūčių švenčių. Vienų ar kitų švenčių apeiginių bruožų paplitimas Lietuvoje (pvz., Joninių laužas, stebulės ar rato deginimas ir pan.) kartografuojamas. Skaitytojas, besidomintis Klaipėdos krašto tradicijų raida, deja, susiduria su neaiškumais vertinant autorės pateiktą informaciją. Straipsnio pradžioje nurodoma, jog tyrinėjimas pagrįstas pastarųjų trijų dešimtmečių etnografinių ekspedicijų medžiaga bei XX a. pirmojoje pusėje užrašytais ūkinės tautosakos fragmentais. Žemėlapyje sužymėtos vietovės su skirtingais Joninių ugnių deginimo ar nedeginimo variantais XX a. viduryje. Vadinasi, reikia galvoti, kad tai yra informacija apie pokario metais išlikusius regioninius papročius. Betgi tuomet įtraukti buvusį Klaipėdos kraštą į bendrą statistiką nėra jokios prasmės, nes po Antrojo pasaulinio karo iš jo pasitraukus beveik visiems vietiniams gyventojams šis regionas prarado savo etninį savitumą ir papročių tęstinumą. Gal autorė pateikia informaciją, surinktą tik iš pavienių likusių vietinių gyventojų? Deja, dėl žemėlapyje matomos papročių mišrainės buvusiam Klaipėdos krašte vargu ar galima taip manyti. Greičiausiai tai atsikėlėlių iš įvairių Lietuvos dalių švenčių papročiai. Tiesa, jog protestantiškas pietizmas XX a. pradžioje prisidėjo prie archaiškų kalendorinių papročių nykimo, bet tai nėra absoliuti vokiškos kultūros kaltė, kuri, kaip rašoma, „Antrojo pasaulinio karo metais sparčiai diegima“. Neabejotinai gyvavo tikslinga vokiškumo propaganda tais metais, betgi Klaipėdos krašto lietuvininkai gyveno šalia vokiškos (prūsiškos) kultūros bent jau 400 metų. Tačiau būta kalendorinių švenčių, kurios Klaipėdos krašte išlaikė

archaiškus elementus ir XX a. pirmojoje pusėje. Tai Sekminės, kurių metu trobos gausiai puoštos beržų šakomis. Autorė rašo, kad Joninių laužą Klaipėdos krašte pakeitė iš Vokietijos atklydęs visu mėnesiu anksčiau statomas gegužės medis. Tačiau galima prieštarauti, jog gegužės medis, statomas gegužės 1 dieną, nėra kokia nors sintetinė Vakarų papročių transformacija, žinoma Vokietijoje ir Anglijoje, o to paties Sekminių medžio statymo kaip augalų kulto ritualo atmaina (žr. Lietuvių enciklopedija, Bostonas, XXVII tomas. P. 206 – 207. Sk. *Sekminės*). Todėl gegužės medžio paplitimas Klaipėdos krašte nėra Joninių šventės ritualų nunykimą priežastis. Tikėtina, jog gegužės medis buvo perimtas kaip vokiška, bet lengvai priderinama tradicija lietuvininkų šventų Sekminių erdvėje.

24 straipsnių rinkinys *Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija* bus skaitomas ir naudojamas įvairių istorijos mokslo šakų bei istorijai gelbstinčių mokslų tyrėjų; neabejotinai kiekvienas skaitytojas įvertins knygą savaip, žvelgdamas siauresniu profesiniu požiūriu ar aprėpdamas bendrą jos įnašą į tolesnius baltų etnogenezės ir baltų istorijos tyrinėjimus. O tokia ir yra akademinė leidinių prasmė – žengti pirmyn paisant ir nepaisant kritikos.